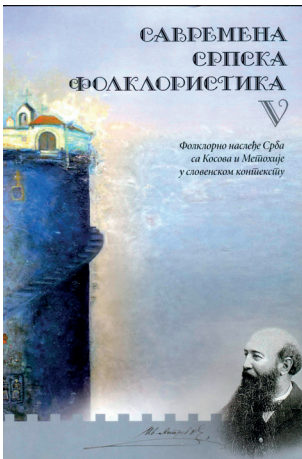

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ

Приказ

Српска фолклорна баштина Косова и Метохије

Савремена српска фолклористика V. Фолклорно наслеђе Срба са Косова и Метохије у словенском контексту. Ур. Валентина Питулић, Бошко Сувајџић, Бранко Златковић, Дејан Ристић. Београд, Нови Сад, Призрен: Удружење фолклориста Србије, Матица српска, Богословија Светог Кирила и Методија, 2018, 478 стр.

Студије садржане у зборнику *Савремена српска фолклористика V*, њих двадесет и шест, настале су као резултат рада међународног научног скупа одржаног у Призрену и Великој Хочи, 12. и 13. октобра 2017. године, у организацији Удружења фолклориста Србије, Богословије Светог Кирила и Методија и Филозофског факултета у Приштини. Скуп је био посвећен фолклорном наслеђу Срба с Косова и Метохије у словенском контексту, отуда је ово и главна тема зборника. Широко постављена тема профилисана је кроз неколико подтема – рад Ивана Степановича Јастребова, народне умотворине Срба с Косова и Метохије, савремена фолклористика,

духовна и материјална култура Косова и Метохије. Наведена тематска поља свестрано су осветљена у конкретним поставкама у студијама истраживача различитих усмерења (историчари књижевности, етнологи, (етно)лингвисти, етномузиколози, фолклористи). Методолошки добро утемељене, засноване на начелима интердисциплинарности, базиране на објављеној, рукописној и теренској грађи, студије су српску фолклорну баштину Косова и Метохије осветлиле с различитих аспеката. У зборнику су груписане у три тематске целине.

Допринос Ивана Степановича Јастребова фолклористици, његов сакупљачки рад и вредне збирке које је оставио свестрано су сагледане у неколико студија првог тематског блока. Мирјана Закић анализира Јастребовљеве записе лазаричких песама у кругу варијаната забележених на истом подручју (призренски крај) у теренским истраживањима у 20. и 21. веку. Поређењем структурних одлика песама и њиховим читањем у вези с етапама обреда који прате, аутор-

ка указује на велику подударност записа у широком дијахронијском луку која сведочи о континуитету лазаричког певања (*Лазаричке песме у етнографској студији Ивана Степановича Јастребова Обичаји и песме Срба у Турској*, 11–24). Фонетске карактеристике ових песама, а поводом њих и језичке одлике Јастребовљевог дела, као и аутентичност његових записа, испитује Миодраг Јовановић. Поређењем Јастребовљевих записа лазаричких песама и дијалекатских одлика крајева у којима су песме настале, аутор закључује да Јастребов није увек доследно записивао локални говор, те да се у његовим записима уочава мешавина различитих дијалекатских типова (*О фонетским карактеристикама лазаричких пјесама у књизи Обичаји и пјесни турецкихъ Сербовъ Ивана Степановича Јастребова*, 25–43). Лирске песме Јастребовљевог корпуса Бошко Сувајџић сагледава у контексту варијантних кругова Вукових збирки и *Ерлангенског рукописа*. Аутор уочава генетичке везе, указује на дубине фолклорног памћења и могуће путеве преношења мотива и сижеа. Јастребовљеве податке о контексту извођења појединих песама Сувајџић користи како би преиспитао поетичке и жанровске одлике варијаната садржаних у другим анализираним збиркама (*Лирске песме у записима Ивана Степановича Јастребова према Ерлангенском рукопису и Вуковим збиркама*, 59–72). Указујући на различите фолклорне слојеве грађе коју доноси Јастребов, Валентина Питулић нарочиту пажњу посвећује хришћанским симболима. Анализирајући фолклорне текстове у вези с етнографским подацима и описима обредно-обичајног контекста које даје Јастребов, ауторка разматра хришћанске мотиве у лирици. У њеном интерпретативном фокусу су слава и здравице које је прате, коледарске песме, улоге светаца у овим жанровима, веза обредних песама с хришћанским календаром, каталози манастира и сижеи о зидању манастира (*Хришћански симболи у записима Ивана Степановича Јастребова*, 45–57). Тематски блок зборника посвећен Јастребову затвара студија Веселке Тончеве у којој се Јастребовљеви записи о Горанцима дијахронијски посматрају. Његова сведочанства о језику, религији и свакодневном животу (миграције, печалба, занатство, обичајно-обредни комплекс) Горанаца Тончева анализира у вези с историјским изворима, каснијим подацима и истраживањима ове етничке групе (*Гораните в иследованията на И. С. Јастребов*, 73–86).

Различити аспекти духовне и материјалне традицијске културе Срба на Косову и Метохији испитују се у радовима који чине другу целину овог зборника. Празновање славе на Косову и Метохији, једног од кључних феномена духовне културе српског народа, предмет је чланка Бојана Јовановића. Он разматра фолклорне жанрове који су део обичајног комплекса везаног за прослављање свеца заштитни-

ка, реконструише обредна правила и трага за њиховим регионалним специфичностима. Анализирајући мотив славе у различитим фолклорним записима, аутор настоји да реконструише њихов идејни слој и осветли хришћанску етику на којој почивају (*Крсна слава на Косову и Метохији*, 89–99). Женске обредне поворке на Косову и Метохији, калинарке и нарочито лазарице, чине значајан аспект духовне културе овог поднебља који испитује Весна Марјановић. Традирање и континуитет лазаричких опхода посматрају се у односу на замрлост калинарских поворки, а ауторка посебну пажњу посвећује разлозима који су утицали на овакво селективно преношење једних и губљење других обичаја. Антрополошко-културолошким приступом указује се и на промену функције лазаричких опхода – од обредне ка етнички интегративној (*Све може да пропадне али обичај не сме: женске обредне поворке у културном наслеђу Косова и Метохије*, 101–119).

Духовна култура Косова и Метохије разматра се и у радовима посвећеним језичкој слици призренског човека и традиционалном музицирању. Лингвокултурне специфичности призренског говора, с посебним освртом на уобличење концепта 'човек' на размеђу 19. и 20. века, разматрају се у раду Тање Милосављевић. Истраживање је засновано на лексичком корпусу који доноси Димитрије Чемериќић у својој *Збирци речи из Призрена*. Иако се бави језичком концептуализацијом човека с биолошког, психолошког и социјалног аспекта, ауторка, будући првенствено семиотички оријентисана, анализира и остале кодове традицијске културе. Отуда је ова студија допринос не само дијалектолошким него и антрополошким и етнолошким студијама (*Језичка слика призренског човека с краја XIX и почетка XX века*, 175–193). Сагледавајући корпус традиционалне музике Косова и Метохије, сакупљен педесетих и шездесетих година прошлог века, у контексту методологије теренског рада, научних политика, али и могућности за даља истраживања (примењена и дигитална хуманистика), Данка Лајић Михајловић и Јелена Јовановић даће допринос како теоријским и методолошким поставкама етномузикологије тако и историјату ове научне дисциплине. У раду се теренско истраживање посматра у оновременом друштвеном контексту, преиспитује се његова условљеност доминантним идеолошким програмима, специфичностима саме музичке продукције, као и његов утицај на културно наслеђе (*Снимци традиционалне музике Косова и Метохије из архива Музиколошког института САНУ: теренско истраживање у служби науке и културе*, 195–213).

Материјална култура приказана је преко културе одевања, којој су посвећене две студије. Мирјана Менковић на основу грађе Христифора Црниловића, анализира културу одевања у Призрену и његовој околини на прелазу из 19. у 20. век, с посебним освртом на развој жен-

ског грађанског костима. Указујући на културне и економске везе Призрена са Скадром, ауторка говори о транзитној улози Призрена у модној размени, анализира одевање трију професионалних група, утицаје једне на другу, прожимања и различите стилизације одевних предмета, а посебну пажњу поклања димијама и џубету (*Етнографски приступ у проучавању културе одевања (збирка Христифора Црниловића – један поглед на развој традиционалне културе одевања у Србији у 19. и почетком 20. века)*, 121–135). Призренско џубе које је Музеју Српске православне цркве поконио Радослав Грујић предмет је анализе Биљане Цинцар Костић. Након краћег осврта на Грујићев научно-истраживачки рад, ауторка даје кратак преглед грађанске ношње у 19. и почетком 20. века у ослобођеној Србији и територијама које су још под Турском, с нарочитим освртом на призренску ношњу. Отуда се џубе, које је примарни предмет истраживања, смешта у шире културно-историјске али и типолошке оквире (невестињско џубе), на чијем фону се разматрају његове одлике (*Једно призренско џубе из Музеја Српске православне цркве у Београду*, 137–148). Материјалну културу Старе Србије с размеђа 19. и 20. века, представљену на фотографијама руских истраживача, свестрано разматра Аљона Михајловна на фону оновремених културно-политичких дешавања. Мало познате фотографије се посматрају у вези са заинтересованошћу руске јавности за решавање османског питања и ишчитавају се из доминантних оновремених писаних и усмених наратива у чијем средишту је питање Старе Србије. Испитују се и процеси формирања сакралне географије и успостављања културе сећања (*Монохромни облици Старе Србије у фотографијама с краја 19. и почетка 20. века из руских архива и часописа*, 149–173). Зона Мркаљ дијахронијски (у последњих педесет година) анализира заступљеност духовне и материјалне културе Косова и Метохије у наставним програмима за предмет Српски језик и књижевност и уџбеницима. Ауторка критички преиспитује поједина решења, а оријентишући се према савременим захтевима наставе и водећим дидактичким начелима, указује на могуће међупредметне корелације којима би се ученицима приближила и свестрано осветлила косовскометохијска баштина (*Духовна и материјална култура Косова и Метохије у српским школама*, 215–226).

Трећи тематски блок зборника нешто је хетерогенији од прва два. Обухвата студије у којима се косовскометохијска фолклорна традиција разматра у ширем фолклорном контексту, у односу усмено – писано, а у њему се излажу и резултати савремених теренских истраживања. Андреј Мороз са стилско-формалног аспекта и аспекта народне побожности анализира говор светих у легендама. Уочава да се он и формално и садржински разликује од говора људи – почи-

ва на алегорији, парадоксу, укида разлику означитељ : означено, неретко је неразумљив или несхватљив људима. Отуда се закључује да се он приближава ритуално-магијском говору и да битно учествује у обликовању типског лика свеца као натприродног бића (*Что и как говорят святые в народных легендах*, 229–239). Бранко Златковић анализира предање о Карађорђевој рођењу, забележено на самом почетку 20. века на Косову, у кругу варијаната осталих народних прича о рођењу овог јунака, али и у вези с интернационалним мотивом рођења хероја. Указујући на алегоријски сан Карађорђеве мајке као специфичност варијанте, те њену развијеност и заокруженост, испитујући могуће утицаје, аутор ово предање узима као сведочанство о довршеном процесу формирања Вождовог култа (*Једно предање о Карађорђевој рођењу забележено на Косову*, 241–250). Метафизичка и есхатолошка мотивација пада српског царства у *Јаничаровим успоменама* разматрају се у раду Соње Петровић и Дејана Илића. Прича о паду царства посматра се на фону приче о славним прецима, указује се на однос ове епизоде према целини дела, а нарочита пажња посвећена је мотивима греха, Божје казне и покајања. Будући да је Константиново казивање умногоме засновано на усменој традицији, аутори истичу и мотивске паралеле с фолклорним делима, првенствено с варијантама забележеним на Косову и Метохији у којима се тематизују кривица и грешност цара Душана (*О Божјој казни због грехова наших: прича о паду српског царства у делу Константина Михаиловића из Островице*, 301–317). Законодавна делатност цара Душана у фокусу је рада Марије Бјелице. У контексту сачуваних преписа *Душановог законика* она анализира књижевне особености преписа насталог у Призрену крајем 14. или почетком 15. века. Указује на бурну историју рукописа, а разматра и аутобиографске деонице текста *Законика* (*Призренски препис Душановог законика*, 319–326). У чланку Ирине Арсић систематски се прате и разматрају закључци Мирослава Пантића о уделу и утицајима традиције о Косовском боју у дубровачкој књижевности. Ауторка ће проширити временски распон Пантићевих истраживања, па ће у стваралаштву дубровачких писаца друге половине 19. века наћи друкчије одјеке косовске традиције којима ће допунити Пантићева запажања (*Књижевни историчар Мирослав Пантић о косовској традицији у старој дубровачкој књижевности*, 327–336).

Резултати савремених теренских истраживања узимају се као интерпретативна основа двеју студија. Уз осврт на улогу духовног сродства у традицијској култури Срба, Марија Миљковић прати комплексне односе који се успостављају међу духовним сродницима на корпусу епских и приповедних песама забележених на Косову и Метохији, али и на основу савремене теренске грађе. Нарочита пажња посвећена је моти-

вима кршења кодекса духовног сродства и казни које их прате. Ауторка истиче да је улога духовног сродства у савременом контексту донекле измењена, пре свега у погледу мотивације за његово склапање. Оно углавном делује као ритуално-магијско средство уклањања одређених здравствених проблема (*Духовно сродство у народној традицији Срба на Косову и Метохији*, 283–300). Народна религија, приче о сновима и њима легитимисано успостављање сакралне топографије кроз подизање/обнову заветних крстова испитују се на основу теренске грађе у раду Смиљане Ђорђевић Белић. Поређењем теренских резултата с етнографским изворима, ауторка дијахронијски прати мене ритуалне праксе везане за заветне крстове и испитује узроке промена. Она анализира структурне и семантичке одлике наратива о сновима, издваја њихове сижејне моделе и посматра их на фону других фолклорних жанрова (*Приче о сновима и сакрална топографија Тимока*, 251–282).

Народне умотворине с Косова и Метохије у неколико радова посматрају се у склопу путописа. Гиљфердингово *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији* Славица Гароња Радованац посматра првенствено као сведочанство о стању усмене традиције на Косову и Метохији средином 19. века и отуда испитује на који начин су фолклорни наративи укључени у структуру овог дела. Посебну пажњу посвећује причи о Урошевом убиству која се излаже у склопу описа Неродимља и њеном кључном мотиву убиства у лову, те различитим прозним записима традиције о Косовској бици (*Српска усмена традиција на Косову и Метохији у путопису Александра Гиљфердинга*, 337–356). Корпус фолклорне грађе (лирске песме, приповетке, кратки говорни облици, културноисторијска предања) коју доноси Бранислав Нушић у свом мемоарско-путописном делу *Косово, опис земље и народа* свестрано је представљен у раду Снежане Самарџије. Ауторка ће анализирати и Нушићев однос према фолклорној грађи (методологија, избор варијаната, функција фолклорних наратива), а његово дело посматраће не само с књижевноисторијског него и с етнографског и антрополошког становишта (*Нушићево Косово*, 357–379). Фолклорни елементи путописно-репортерске прозе Григорија Божовића разматрају се у две студије. Драгиша Бојовић упућује на фолклорне записе у Божовићевом делу и, пратећи податке које је писац оставио о фолклорној грађи, трага за његовим певачима. Портрети колашинских, македонских, иноверних певача и певачица које аутор реконструише, представљају допринос познавању извођачког контекста и процеса спевавања песме. У овој студији дискутује се и о Божовићевом поимању фолклора и његовом односу према сакупљачком раду (*Певачи Григорија Божовића*, 381–402). Кристина Митић разматра различите аспекте слике Другог у фолклорним, етнографским деоницама Божовићеве путописне прозе. Пажња

ауторке усмерена је на начине излагања иноверног фолклора, као и на трагање за сличностима и разликама у фолклорним традицијама различитих конфесионалних и етничких заједница Косова и Метохије почетком 20. века (*Иновјерни фолклор у путописно-репортерском стваралаштву Григорија Божовића*, 403–411).

Однос усмено – писано тематизује се у две студије у којима се анализирају удео и функција фолклорних елемената у делима савремене књижевности. Након осврта на жанровско одређење усмене клетве и њене поетичке одлике, Александра Попин испитује улогу клетве у савременој поезији о Косову (песме Александра Секулића, Раше Перића, Милана Комненића, Ратка Поповића), при чему је њена пажња нарочито усмерена на процесе трансформације клетве кнеза Лазара. Кнежева клетва посматра се као једна од кључних митема традицијског наратива о Косовској бици, па се ауторка бави питањима културног памћења и реактуализације традиције (*Не кунем ал ми срце клетву казује (клетва у савременој поезији о Косову)*, 413–422). Миодраг Матицки анализира прозно стваралаштво Јанка Вујиновића. Трагајући за интертекстуалним везама које се успостављају у романима овог писца, аутор ће позиционирати Вујиновића у књижевноисторијски контекст српске књижевности. Нарочито ће се задржати на Вујиновићевом есејистичком наративном поступку. Опус овог ствараоца разматра се у вези с емигрантским дискурсом и фолклорним наслеђем које се у њему преображава (*Фолклорне основе савременог српског романа: Јанко Вујиновић*, 423–431).

Зборник затвара пригодни текст Драгана Хамовића *Објашњење Призрена* (435–439), који као лирски извештај о научном скупу који је изнедрио овај зборник, али и о косовскометохијским искушењима, сведочи о трајању српске косовскометохијске баштине. Овај текст прате извештај о упокојењу Ивана Степановича Јастребова и факсимил овог документа, фотографије с научног скупа, те именски и географски регистар.

Јастребовљев фолклористички и културни рад, духовна и материјална култура Косова и Метохије, народне умотворине овог краја, те савремени фолклор сагледани су с бројних аспеката у оквиру овог зборника. Различита методолошка усмерења показала су виталност, огромну слојевитост, идејно и естетско богатство српске народне културе ових простора, истакнуте су њене специфичности, али и суштинска припадност целини српске (и словенске) културе.

МА Дејан Илић

Институт за књижевност и уметност, Београд

Е-пошта: dejan.ikum@gmail.com

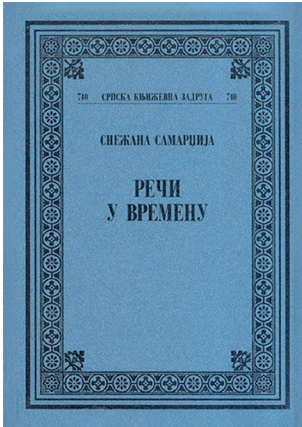
Примљено: 15. 10. 2019.

Прихваћено: 30. 10. 2019.

Приказ

О усменој и (за)писаној речи

Снежана Самарџија. *Речи у времену*. Београд: Српска књижевна задруга, 2018, 600 стр.

Као седамсто четрдесето издање сто десетог Кола Српске књижевне задруге из Београда објављена је 2018. године књига проф. др Снежане Самарџије *Речи у времену*, у којој су обједињене студије настале током протекле три деценије. Ауторка је истраживала веома сложене односе и закулисне путеве укрштања и утицаја између усмене и записане речи, и то у распону дужем од два века – од Доситеја Обрадовића, родоначелника нововековне и модерне српске књижевности, па све до савремених аутора, попут песника Милосава Тешића и приповедача Радована Белог Марковића. У својеврсној типологији,

успостављеној у уводној студији књиге, „Сказано, списано и написано. Српско усмено стваралаштво и писана реч“, међусобна преплитања и суживот усменог народног стваралаштва и српске књижевности прате се дубоко, још у словенској древности, јер „пређе“, како је то у деветом столећу у уводу дела *О писменах* записао Чрноризац Храбар, „Словени не имаху књига, већ (су) цртама и резама бројали и гатали, будући да су били пагани“. У миленијумском распону, потом, ауторка даје сажет, али исцрпан преглед помена и транспозиција усмене компоненте у јужнословенским и српским изворима и литератури – да би се у делима писаца с краја 18. и током 19. века успоставио склад европских токова и народног стваралаштва.

Посвећени образовању читалаца, писци епохе просветитељства у својим делима радо заступају народне пословице, афоризме, басне, параболе и друге варијанте једноставних жанрова. Снежана Самарџија истиче да се у Доситејевим далматинским списима, у одељцима *Ижице* и *Басана*, најбоље уочавају такви поступци и да се, уз светске пословице и басне, код Доситеја равноправно јављају и оне из домаће традиције и то илуструје табеларним прегледом, налазећи Доситејевим примерима варијанте у потоњим збиркама народних

умотворина. Указујући на преплитања жанрова, ауторка је пратила динамичне везе које је басна у Доситејевим делима успоставила са сродним формама усменог фонда – пословицама, питалицама, етиолошким предањима, шаљивим причама и анегдотама, у чију је радњу неретко био укључен и сам Доситеј. Доситејева жеља да његове књиге разумеју српски синови отворила је простор усменој књижевности, али не и свим њеним врстама, па ауторка запажа отпор према народним сујеверјима, веровањима, демонолошким предањима, али и бајкама које нису одговарале његовом рационалистичком духу, те закључује да су Доситејева дела била резултат вишеструких прожимања писане и усмене речи и да су утицала на ширење и популарност фолклорног фонда код писаца следећих нараштаја.

Продор усменог стваралаштва у књижевно ткиво особито се интензивирао у епохи романтизма. Захваљујући општем одушевљењу народним духом, традиционална култура прожела је све области литературе, а за европски учени свет Вук Караџић постао је аутентични сведок и припадник богате и живе традиције. Испитујући особености казивања у историографском штиву Вука Караџића *Прва година српског војевања на даије (Даница, 1828)*, Снежана Самарџија је указала на доминантне поступке епизације историјске грађе, особито у погледу приказа Сече кнезова и у опису *Боја на Чокешини*, као и у грађењу сцена (погибија дахија на Адакалу) и при карактеризацији ликова браће Недића, Ђорђа Ђурчије, Јакова Ненадовића и Карађорђа. На пример, у лику Ђорђа Ђурчије ауторка препознаје низ биографских фрагмената древнијих епских јунака попут тројанског Хектора, Марка Краљевића, Бановић Страхиње, војводе Момчила, Јанковић Стојана, Орловића Павла и слуге Милутина. О вези с епским техникама сведоче и појаве епских двојника (Ђурчија и Јаков; Карађорђе и кнез Теодосије), затим фреквентност стилских поступака попут контраста, паралелизама и градација, као и ритам Вуковог хронотопа који је скоковит и наликује композицији дужих епских песама какве певавају муслимански певачи. Ауторка истиче да је Вук своју прозу прошарао и краћим жанровима и да је уместо историјске синтезе користио моделе свакидашњег причања – „повест из уста народа“. Близкости усменом казивању доприносе и просторне формуле и датирања према народном календару. У посебан ток који се у оквиру епохе српског романтизма одређује као фолклорни реализам, према документаристичким, историографским и етнографским слојевима прозе, поред Вука Караџића, Снежана Самарџија сврстава и његове следбенике Вука Поповића и Вука Врчевића, а запажа да им је близак и Стефан Митров Љубиша као представник уметничко-књижевне фазе фолклорног реализма.

Ауторка констатује да се занос народном поезијом испољавао током свих етапа српског романтизма, у свим књижевним родовима, али да је посебан значај имао за формирање младе позоришне публике и специфичне врсте драме. Најпре, истражујући односе *Трагедије Обилић* према традицији, она је на својеврстан начин рехабилитовала дело Симе Милутиновића које прати кобна опаска Љубе Ненадовића да је Сима „при слабој храни написао слабу трагедију“. Премда су везе драме, прве у низу посвећене косовским јунацима и догађајима, и усменог наслеђа веома сложене, ауторка их прати у два повезана тока. С једне стране, експлицитне су тематика и главни јунак, а други дубљи план тиче се поступака приказивања догађаја и карактеризације јунака, те и употребе стилских средстава. Запажа се и да су Милутиновићу били занимљиви за обраду детаљи којих нема у Вуковим песмама (завада Лазаревих кћери, Вук Бранковић као клеветник, смрти Милошеве, Лазарева и Муратове), а који су записани у другим изворима – од дела Мавра Орбина и Јована Рајића, преко бугарштица и народних предања, до песмарице Андрије Качића. Осим тога, предочава се да је Милутиновић користио епске сегменте и то не само оне које припадају косовској тематици, већ и ширем епском фонду, па тако кнез Лазар подсећа на разметљивог Ивана Црнојевића пред млетачким дуждом. У наредној студији показује се у којој је мери и Јован Стерија Поповић у драми *Милош Обилић* (Будим, 1828) имао шири опсег од Вуковог избора, јер се и његова представа највише подударала са записима приморских бугарштица које у прави план стављају Милоша Обилића, за разлику од Вукових песама које творе легендарни лик кнеза Лазара. Закључује се да се највећи Стеријин искорак из фонда традиције и Вукове концепције косовског тематског круга огледа управо у карактеризацији кнеза Лазара који је код Стерије, како запажа ауторка, само владар погрешног избора, немоћан да препозна сплетке. Осим тога Стерија је у драмско ткиво унео и многе друге елементе из народног стваралаштва, од формула сновиђења и елемената фантастике, преко десетерца, сижеа и топонима епских песама, до народних веровања, предања, заклинања, пословица, загонетки, идиома и многих алузија на народне умотворине.

У наредној студији, *Владикине ноћи. Символика ноћи у народној поезији и Његошевом стваралаштву*, Снежана Самарџија начинила је сажет али веома детаљан преглед многоструких представа ноћи у песничком и прозном усменом стваралаштву, у народим обичајима и веровањима, што се издваја као веома подстицајан предлог за даља опсежнија и усмеренија истраживања фолклорног топоса ноћи. Ауторка показује да су, попут ноћи из усменог колективног фонда, бескрајно различите и ноћи у Његошевом стваралаштву, које су особено стилизоване у дослуху с литерарним узорима античких и

хришћанских мислилаца, али и према духу, поетици и законитостима лирске и епске песме, баладе и романсе, као и света бајке, предања и пословичких уопштавања.

Једнако су сложене везе усмене и писане речи које је успоставио Лаза Костић у драмском првенцу, надахнутом најдужом епском песмом из Вукове збирке, што је предмет истраживања у студији *Милијин и Костићев Максим Црнојевић*. Опажајући знатна одступања од епског предлошка (нпр. оживљавање Максимовог лика; судбине ликова друкчије се разрешавају у драми него у песми), Снежана Самарџија идентификује доследност чувања тема, мотива и слика из различитих слојева народне културе и стваралаштва (архаични слојеви свадбе, слављење месеојећа, представе о месецу, обраћање мору, симболика сокола и беле боје, митска коб лепоте, побратимство, једноликост епских јунака и др.), као и елементе транспозиције усмених формула и форми у драмски текст (клетве, заклетве, благослови, пословични говор).

Епоха реализма такође не раскида везе између усмене и писане речи, већ шири и продубљује фолклорни жанровски фонд. У огледу *Фолклорна грађа у приповеци Ветар Лазе Лазаревића* тумаче се снажно присуство традиције и поступци њене надградње, али и разградње фолклорног модела. Међу фрагментима народних приповедака, веровања, фраза, изрека, пословица, заклетви и клетви истакнуто место у Лазаревићевој приповеци, на пример, добила је и легендарна прича о божјој бризи за сваког живог створа, на чије варијанте у записима Милана Ђ. Милићевића и на страницама часописа *Вила* ауторка упућује. Указујући на амбивалентну симболику ветра, Самарџија успоставља могуће везе и сусрете текста с демонолошким предањем. Присуство богатства фолклорних облика ауторка тумачи преко функције истицања особености патријархалног погледа на свет, али и у служби разоткривања процеса који дезинтегришу тај традиционални систем вредности.

И у стваралаштву Радоја Домановића открива се богатство свих традиционалних усмених врста. У огледу *Дело Радоја Домановића и усмена традиција*, пишчеву свест о специфичностима усмених жанрова Снежана Самарџија, између осталог, илуструје и ироничним цитатом из Домановићеве прозе: „Народ има цркве, народ има *песме*, има *пословице*, има *загонетке*, има *приче*, народ има *обичаје*, има мудре *изреке*, има *игре*, има *бајке* и *гатке*... Ето, загонетке су његове и то му нико не дира, али народ би хтео да има и загонетке и политичке слободе. Е, гле молим те! Хоће народ да има бајке и слободу збора и договора.“ Специфичности испољавања хумора и сатире у Домановићевом стваралаштву ауторка посматра и у дослуху с народном смеховном културом и фолклорним празничним амбијентом. Они се реализују такође уз помоћ стилских поступака карактеристичних за усмену нарацију: алегорије, поређења, хи-

перболе, контраста, алузије. Маниром усменог приповедача, Домановић је, како запажа ауторка, дочарао изразе народног живота, али је створио и позадину која се јавља као супротност изопаченим погледима на свет и као антипод новој митологији оличеној у новоствореним демонским бићима као што су Влада, Демократија, Јавно мњење и др.

Премда су се реалисти претежно окренули прозним усменим жанровима, писци попут Стевана Сремца, Петра Кочића и Борисава Станковића уткивали су у своју прозу стихове народних песама. О томе је реч у студији *Јеванђеље по нишчим. Лирска народна поезија у приповеткама Боре Станковића*. Сврставан у лирске реалисте, Станковић је оживео баштину свог завичаја, локални колорит, у ком важну улогу имају народни живот, обичаји, веровања, а нарочито лирска поезија коју је, како запажа Снежана Самарџија, приповедач расуо широм свог ауторског опуса, склопивши тако својеврсну личну антологију народне лирике. До изражаја је дошао и поступак повезивања стихова с прозним фрагментима и парафразирања песама, што је било познато још код Вука Караџића, али је у Бориној прози добило посебну функцију. Осим издвајања ширег круга директних и асоцијативних веза између фолклорног и уметничког, ауторка је у Станковићевој слици света истакла и доминантно присуство култа предака и култа плодности, карактеристичних за обредни и обичајни карактер народне лирике. У дослуху с тим су и празнични амбијент Станковићеве прозе и поступци грађења амбивалентних ликова који највише подсећају на јунаке народних балада.

У наставку књиге ауторка указује на то да се додири између фолклорног наслеђа и српске књижевности у периодима модернизма, те и у савременим литерарним токовима знатно усложњавају и бивају све многозначнији и неухватљивији. Тако ове односе у наредној студији, у којој се разматрају односи Иве Андрића према усменом стваралаштву, ауторка групише у четири категорије. Најнепосредније везе остварују се преузимањем фолклорних фрагмената у прозни текст. Андрић је затим, наводећи стихове, пословице, изреке, приче и предања, испољавао и склоност ка описивању амбијента њиховог извођења, импровизације и рецепције. Трећи начин се тиче реконструкције генезе фолклорног сужеа, а као пример послужио је и мотив погубне женске лепоте, често обрађиван у усменом стваралаштву, већ спомињан у интерпретацији прозе Борисава Станковића. Снежана Самарџија закључује да је Иво Андрић, уз активирање модела деконструкције традиционалних форми и преобликовања ликова и формула усменог стваралаштва, комбинацијом и преплитањем свих ових поступака остварио јединствен привид објективног казивања.

У поглављу посвећеном уделу фолклора у првој књизи *Сеоба* Милоша Црњанског, ауторка издваја експлицитније односе, али уочава и низ

скривенијих и мање очигледних веза – од интерпретације завичајних гусларских песама из круга тема о кнезу Лазару и граничарске епике у туђини, преко сложених додира текста с демонолошким предањима о вампирима, вукодлацима, вилама и вештицама, те сугестивним сновиђењима, веровањима и сујеверјима, до христијанизованих представа и легенди у којима значајно место припада Светом Мрати, који се доводи у везу с вучјим празницима, али и у необичан однос с култом деспота Стефана Штиљановића. У цикличном ритму романа ауторка слуги опонашање тока обредне праксе, а у дескриптивној и симболичној слици света Милоша Црњанског опажа аналогије с фолклорним представама човека у природи, док у специфичностима хронотопа у роману утврђује блискости с моделима народне бајке.

Назначивши већ у уводној студији да је фолклорна подлога била значајна низу композитора с јужнословенског подручја, а да је послужила као инспирација и множини знаменитих европских композитора, Снежана Самарџија посветила је пажњу *Међулушком благу* (1927), јединој музичкој драми коју је саставио Момчило Настасијевић. Сврставан међу најизразитије представнике фолклорног модернизма, Настасијевић у овој драми, занимљиво је, није често и непосредно наводио народне умотворине али је, како ауторка наводи, умео да успостави нити са свеукупним фондом традиције и да текст протка говорењем „матерње мелодије“. Између осталих елемената с фолклорним конотацијама, ауторка издваја статус лирског осмерца, удео хора и колективних ликова, обликовање архаичних представа мртвачке свадбе и заметање наопаког кола, које у драми, пак, нико не игра, али које се наговештава кроз атмосферу, тематику и симболику слика. Драмски текст тема је и огледа *Краљевић Марко Борислава Михајловића Михиза*. Одређујући карактер полемичког дијалога с традицијом у Михизовој драми, Снежана Самарџија сведочи и о јењавању епског упоришта у карактеризацији најпопуларнијег јунака јужнословенске епике, што је омогућило аутору да се гранично приближи комедиографском, али и да слободније појача трагику усамљености остарелог Марка који је бременом историје стекао и неславан статус турског вазала. С друге стране, наглашава се и то да Михиз није могао сасвим да се отме јачини епског импулса који је продирао у драму на свим њеним нивоима. С обзиром на то да је Васко Попа био врсни познавалац усмене баштине и да је опевао најупечатљивије сегменте старе српске религије, у студији *Симболи поезије Васка Поне и усмена традиција* Снежана Самарџија је истраживала резултате Попине поетске надградње различитих слојева традиције и симболизације елемената воде и камена, као и лика Светог Саве. Премда се и Бранко Миљковић у збирци *Ватра и ништа* (1960), посебно у циклусу *Утва златокрила*, окренуо

симболима који постоје у народној књижевности, Снежана Самарџија уочава да Миљковићеве песме не остварују вишезначност експлицитно, него тек у алузијама на усмену поезију и културу, јер је за песника традиција облик успомене и вид „заборављеног сећања“. Удео народне културе чини управо најхерметичније слојеве и у поезији Милосава Тешића у збирци *Млинско коло* (2010). Тумачећи семантику и симболику млинског и народног кола, као и воденице, Снежана Самарџија је начинила и исцрпнији преглед ових топоса у народној књижевности, обичајима и веровањима. Запажајући да је околиш воденице, у одсуству човека, настањен особеним животињским и биљним светом с оностраним конотацијама, ауторка експлицира Тешићеве идеје о заласку традиционалне културе и о поезији као о јединственом медију који баштини читаву фолклорну и културну меморију. Књига се затвара огледом *Господар гиштова. Поигравање с традицијом у Колубарској трилогији Радована Белог Марковића*, у ком се идентификује богатство фолклорних тема, мотива, фрагмената, алузија из усменог жанровског фонда и утврђује обликотворност поступака пародирања, преосмишљавања и поигравања с традицијом. Почетном насловном синтагмом, алудирајући на Толкинов роман *Господар прстенова*, Снежана Самарџија наглашава формирање нових митолошких и демонолошких система у Марковићевој прози која успоставља везе и са савременим и популарним жанром епске фантастике.

Свесна да у једној књизи, па чак ни у многоструко обимнијој, није ниуколико могуће представити све српске писце у чијем се стваралаштву испољавају фолклорни импулси, Снежана Самарџија је ипак начинила велику и згуснуту синтезу изузетне важности за нашу науку о књижевности и о фолклору. Приступајући теми озбиљно, студиозно и посвећено, Снежана Самарџија је значајно допринела надградњи и разради постигнућа својих претходника у овој области. Премда се чини лакше распознати удео усменог у писаном него супротне процесе, књига *Речи у времену* показује да ни усмена нити писана књижевност нису монолитни, независни и затворени системи, већ да су они, напротив, у врло динамичној и непрестаној симбиози. Као потврда нека послужи пример за који ауторка наводи да се никада неће утврдити смер утицаја, спев Гаврила Ковачевића из 1804. године и најпознатија песма Филипа Вишњића *Почетак буне против дахија*.

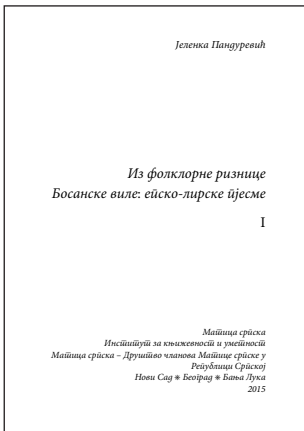
др Бранко Златковић
Институт за књижевност и уметност
Е-пошта: branzlat@gmail.com

Примљено: 9. 10. 2019.
Прихваћено: 22. 10. 2019.

Приказ

Песме „на међи“ у Босанској вили

Јеленка Пандуревић, *Из фолклорне ризнице Босанске виле: епско-лирске пјесме*, књ. I и II. Београд, Нови Сад, Бања Лука: Институт за књижевност и уметност, Матица српска, Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 2015 (2018).

Едиција *Библиотека усмене књижевности* Матице српске и Института за књижевност и уметност онедавно је богатија за две књиге. Реч је о књигама епско-лирских песама објављиваних у *Босанској вили* у периоду од 1886. до 1912. године, које је у новом светлу научној заједници представила Јеленка Пандуревић, истакнути фолклориста и врсни познавалац овог часописа. У првом тому свестрано је научно описана и контекстуализована сама грађа, која је затим изложена у другом тому. Ауторкин приступ епско-лирским песмама *Босанске виле*, као и концепција самих књига (уводна студија,

опсежни регистри и сам корпус), у великој мери су одређени методолошким концептима едиције такозване *Беле библиотеке* (уредник др Миодраг Матицки), која тежи систематизацији и класификацији фолклорних текстова објављиваних у периодици и песмарицама, или садржаних у рукописним збиркама, при чему се тематско-мотивско и типолошко полазиште узимају као основно методолошко оруђе. Отуда је оно доминантно и у приступу песмама *Босанске виле*.

Широко постављена истраживачка платформа ауторке, међутим, надилази оквире *Беле библиотеке*. То се најпре види у развијеном књижевноисторијском, па и културноисторијском приступу. Такође, за разлику од осталих књига ове едиције које доносе целовит корпус поезије/прозе одређеног часописа, овде су приказане само епско-лирске песме. Разлози за овакав приступ су техничке природе (бројност народних умотворина у *Босанској вили*), али су и методолошки промишљени. Наиме, циљ ауторке био је да прикаже целовиту збирку тематско-мотивски сродних, приповедних песама и да на основу тако

дефинисаног корпуса укаже на извесне специфичности уређивачке политике часописа, да претресе питања укуса читалачке публике, регионалних специфичности, и боље сагледа поетичке особености ових песама које се коментаришу са свешћу о свим другим жанровима објављиваним у *Босанској вили*.

Уводна студија, која обухвата цео први том, покреће низ недо-вољно проучених питања српске фолклористике, а пре свега је то питање поетичког, жанровског одређења песама „на међи“ и терминолошких недоследности. У мањој или већој мери истакнута су и питања лажног народног песништва, атрибуције одређених фолклорних корпуса с обзиром на етничка и конфесионална одређења, као и улоге различитих оновремених (деветнаестовековних) дискурзивних пракси и центара моћи у креирању односа према фолклору (како према сакупљању, тако и према његовом проучавању). Овако постављена истраживачка интересовања условила су методолошки плурализам, па се осим доминантног типолошког приступа уочавају и бројни други – књижевноисторијски и књижевнотеоријски, који се смењују и подупиру, али и методи културне историје, антропологије и социологије књижевности. Иако је првенствено заинтересована за тематско-мотивску класификацију грађе, утврђивање наративне синтагматике, генезу мотива и традирање сужеа, ауторка задржава и парадигматски поглед. Отуда се испитује однос конкретних варијаната према идеалном жанру и свеукупном фонду фолклорних поетичких изражајних средстава, с посебним освртом на жанровска прожимања. Овако усмерена истраживачка пажња условиће преиспитивање теоријских концепата песама „на међи“, али и показати генетичку сродност ових песама (нарочито новелистичких) с нашом уметношћу речи, чиме ће се релативизовати ставови о њиховој самосвојности и страним утицајима.

Настојећи да уочи композиционе и стилске особености, да варијанте корпуса изложеног у другом тому прикаже у контексту осталих варијаната, ауторка се неће упуштати у детаљне анализе појединих текстова, нити ће тежити да откључа све њихове значењске и естетске слојеве. То никако, међутим, не значи да је реч о површности, напротив, смисао за детаље и прилежно ишчитавање грађе (не само из *Босанске виле*) често ће се откривати у анализи тематско-мотивских и сужејних модификација. Усмереност истраживачке пажње на текст неће потиснути интересовање за контекст, било да је реч о жанровском систему, извођачком или друштвеном, културноисторијском контексту.

Овај последњи нарочито се испитује у првој глави књиге у којој се свестрано представља сам часопис *Босанска вила*. Ауторка реконструи-

ше друштвени и политички контекст у коме се часопис оснива и делује, испитује његов утицај на уређивачку политику и идеолошку позадину часописа. Аустроугарска окупација Босне и Херцеговине, Калајева концепција босанства и идеја националне еманципације Срба, те платформа о Србима три вере основни су аспекти с којих се сагледава оноврени однос према фолклору, као и улога *Босанске виле* у друштвеном животу. Указује се на значај овог часописа за успостављање културног памћења српског народа и на његов однос према фолклору – рубрике и заступљеност умотворина, сакупљачки критеријуми, тежња да се симболички обухвате сви српски крајеви, муслимани сарадници и сакупљачки рад као патриотски ангажман нека су од питања која се покрећу. Ауторка овде разматра и проблем атрибуције грађе објављене у *Босанској вили*. Супротстављајући се ревизионистичким читањима, она као основно методолошко полазиште истиче став да се сва грађа записана на српском језику мора посматрати као део српског фолклорног корпуса, при чему не треба губити из вида регионалне и конфесионалне специфичности. У вези с идеолошким залеђем песама разматрају се и питања колективне цензуре, а овлаш се дотиче и питање аутентичности записа. Истиче се да је при њиховом разматрању неопходно водити рачуна о културноисторијском контексту како се не би дошло до погрешних закључака.

Пре него што се упусти у тематско-мотивско разврставање и анализу самих записа, то јест доминантних сижеа и фабула, ауторка ће се позабавити теоријским одређењем епско-лирских песама. Након осврта на историјат проучавања песама „на међи“ у српској фолклористици, она тематско-мотивско начело истиче као главни дистинктивни фактор ове хетерогене скупине песама. Међе овог жанра повлаче се и у самеравању његових поетичких одлика с одликама епских и лирских песама, при чему се истиче блискост тематике тематици лирских песама, те формална подударана с епиком. Указује се на усредсређеност овог жанра на судбину појединца, породични живот, сукоб индивидуалних и колективних начела као језгро заплетта, а као главни критеријум за разликовање епско-лирских песама издваја се „зависност тематско-мотивског плана од личних и емотивних преокупација изазваних међуљудским односима, који се најчешће успостављају унутар породице“.

Ауторка класификацију епско-лирских песама темељи на оној коју је дао Видо Латковић, јер јој се она и поред извесних недостатака наметнула као најпогоднија за организовање хетерогене грађе. Песме су отуда подељене на: хришћанско-моралистичке легенде у стиху, песме бајке, баладичне и новелистичке песме. Свакој од ових група посвећено је по једно потпоглавље које се отвара

књижевнотеоријским освртом на основне поетичке одлике ових песама, да би се потом истраживачка пажња усмерила на саме записе, анализу њиховог стила, структуре, односа према идеалној варијанти. Уочене специфичности варијаната се коментаришу у вези с теоријским и поетичким одређењима жанра, служе за њихово преиспитивање, као и за промишљање о контекстуалним (утицај локалне средине, мене мотива/сижеа услед преношења у другу конфесионалну заједницу, сећање на историјске догађаје, афинитети публике) и поетичким условима за измене варијаната. Обимна грађа, изложена у другом тому (358 песама), у овом поглављу је сажето приказана и класификована навођењем тематских кругова којима појединачне песме припадају.

Хришћанско-моралистичке песме у *Босанској вили* заузимају значајно место. Дидактичне и усмерене на откривање тајни оностраног света, оне су биле широко распрострањене. У анализи тематско-мотивских кругова ауторка нарочиту пажњу поклања питањима реактуализације традиције, менама ових песама услед историјског искуства, или при промени конфесионалне средине (брисање хришћанских елемената у муслиманским варијантама). Поред поучних духовних стихова с каталозима грехова, у *Босанској вили* забележене су и варијанте о Христовом рођењу/крштењу, девојци која гради чудесну цркву, веровањима о загробном животу, варијанте о великом грешнику и Аврамовој жртви. Док се ови тематски кругови разматрају преко односа награде и казне, чуда и епског подвига, као и у вези с фолклорним поимањем греха и есхатологије, различите тематске конкретизације родоскврнућа посматрају се првенствено са становишта ритуално-митолошке школе. Испитују се могућности фолклорног текста да „памти“ (инцест као „свети брак“) и разматра жанровска отвореност за митолошке садржаје. Песме о прогоњеној девојци (типа *Бог ником дужан не остаје*) анализирају се са становишта обреда прелаза, али се истиче и њихово семантичко модификовање – митолошки и иницијацијски аспекти су скрајнути, а моралистички се инсистира на неприкосновености божанске правде.

Жанровска прожимања и сижејне контаминације испитују се и у делу студије посвећеној бајкама у стиху. Нарочито се указује на модификовање одређених фабула при преласку из бајковне у поетску структуру. Међу тематским круговима ових песама у *Босанској вили* доминирају различите конкретизације теме брака с натприродним бићем – вила љубовца, вила љубавница и соко младожења. Такође, указује се на фабулу о неверној мајци. Посматрањем ових варијаната у кругу осталих записа (ван *Босанске виле*), ауторка закључује да код њих постоји тенденција ка новелистичком, проширивању наративног плана и јачању реалистичких елемената. Варијантне конкретизације

посматрају се и на фону универзалних митских парадигми, при чему иницијацијски слој значења опет долази у први план.

Баладичне песме подељене су у неколико типова – митолошке, историјске и породичне и љубавне (најбројније у овом корпусу). Истраживачка пажња у анализи балада *Босанске виле* више је усмерена на њихове поетичке одлике и стилизацију него на класификацију и генетичка истраживања. Овај корпус самерава се са идеалним типом баладе, па се уочавају његове особености, попут укључивања новелистичких мотива у историјске баладе или тежње ка епизацији, због које ауторка издваја и посебан круг „епских балада“. Будући да заплети балада неретко прате структуру ритуала (прелаза и жртвовања), аналитички приступ самим записима углавном је ритуално-митолошки обојен. Упућујући на тематске кругове о епидемији куге, условљавању брачне среће жртвовањем члана породице, уплитању коби у људски живот, те на различите баладичне конкретизације односа брат – сестра, ауторка ће поред осврта на сижејну организацију истаћи и основне поетичке одлике – индивидуално-психолошки разлози као извори тензије у балади, предодређеност ликова за пораз, драмски конфликт као сукоб индивидуалне и колективне норме. Такође ће истаћи да се трагични завршетак не може узети као кључни поетички знак овог жанра.

Чини се, међутим, да се трагичан/срећан крај узима (уз присуство/одсуство мистичних елемената) као главно разликовно обележје историјских балада и новелистичких песама. Новелистичке песме чине највећи део корпуса, па им је и поклоњена највећа пажња. Истакнуто је да оне обухватају хетерогену грађу у којој се тематизују различити породични и љубавни односи, као и женске победе и успеси. Разноврсност грађе као и недоследна употреба термина романса, којим су ове песме најчешће означаване, наведени су као основни разлози за овакво терминолошко опредељење ауторке. У трагању за границама жанра и његовим поетичким одликама, Јеленка Пандуревић новелистичке песме посматра у односу према епским песмама и баладама (нарочито историјским), а узгредно и према новели као врсти усмене и писане књижевности. Учестали обрти, фокусираност на женске ликове (често двоструког идентитета), истицање лукавства, те стратегија развоја радње која би се могла означити као „у задњи час“, „замало“, истакнути су као основне поетичке одлике ове врсте песама. Оне се ишчитавају и у поетици оспоравања доминантних епских и патријархалних вредности. Показује се, међутим, да оне, иако неретко засноване на поступцима пародирања и карневализације, суштински не подривају систем вредности патријархалне, фолклорне културе.

Породични и љубавни односи у новелистичким песмама *Босанске виле* развијени су у неколико тематско-мотивских кругова

– неверна жена, препродаја мужа, неверни девер, скућена девојка, двобоји браће која се не препознају. У ову групу песама убрајају се и оне које тематизују препознавања растављених сродника или сусрете изгубљених чланова породице. Ове варијанте посматрају се у вези са историјским баладама будући да с њима деле исту мотивску грађу. Генетичким истраживањима, поређењем варијаната, анализом сижејних контаминација запажа се често амалгамисање новелистичких и баладичних песама, па се песме на међи ове две врсте истичу као специфично обележје регионалне традиције. С друге стране, поједине новелистичке песме као да пародирају баладе, па се у њима преиспитују патријархална начела. Такве су оне у којима се тематизује немање потомства (или рађање само женског потомства), као и оне које говоре о немој невести.

Преглед новелистичких песама које говоре о женској победи отвара се аналитичким освртом на лик жене у баладама и новелистичким песмама. Истиче се његова опречна концептуализација, потпуно пасивна наспрам лукаве и доминантне жене. Указује се на основне сижејне моделе песама ове тематике посведочене у *Босанској вили* – завођење војника с друге стране реке, жена ратница, намамљена девојка, отмица на води, опклада момка и девојке да спавају а да се не дирају, љубавна болест. Испитује се утицај епске поезије на стилизацију ових песама, открива митопоетска основа на којој почивају, делимично испитују концепти обликовања женскости. Нарочита пажња се поклања мотивима преоблачења (у одећу другог пола или другог социјалног статуса), лажног мртваца и с њим повезаним мотивом кушања. Указује се на значај мотивације јунака у чињењу ових поступака за жанровску конкретизацију сижејних модела (да ли ће они бити развијени као епска или новелистичка песма). Такође, истиче се улога урбаног миљеа у певавању и традирању ових песама.

Опсежни приказ културноисторијског контекста у којем је деловала *Босанска вила* допуњен је прецизним регистрима и прилозима о најзначајнијим сакупљачима умотворина који су били сарадници овог часописа. Биографски подаци о сакупљачима (о петнаесторици њих) неретко су пропраћени и упућивањем на њихове сакупљачке принципе, однос према фолклору, те на садржај њихових збирки, бројност и врсту прикупљеног материјала. У случају Николе Кашиковића дат је и краћи осврт на рецепцију његовог корпуса у српској фолклористици. У овим цртицама скреће се пажња и на терен с којег је грађа прикупљана. Стратегије симболичког мапирања простора у *Босанској вили* приказане су и преко каталожког навођења помена локалитета у поднасловима и напоменама штампаним уз саме песме. Ове стратегије се посматрају у вези с оновременим односом према фолклору и уредничком полити-

ком часописа који је тежио да, уз истицање локалних одлика, обележи и границе свих српских крајева. У том смислу се указује и на доминантно завичајно профилисање надимака и псеудонима сарадника.

У прилозима је дат и хронолошки преглед епско-лирских песама објављених у *Босанској вили*, допуњен и драгоценим подацима којима се сваки појединачни запис позиционира у контекст самог часописа (упућивање на извор из којег је песма преузета) и евентуалне сакупљачке збирке чији је запис део. Наводе се подаци о сакупљачима и казивачима (ако су познати), о напоменама датим уз песме, локалитетима који се у њима наводе, типским ликовима, а доминантни мотиви се индексирају према индексу Бранислава Крстића. Ови подаци допуњени су и тематско-мотивском класификацијом песама у којој се упућује и на варијанте, при чему ауторка истиче да попис варијаната „није имао претензије да буде обухватан него прије свега илустративан“. У прилозима се наводе и напомене уз песме (штампане у *Босанској вили*), а ту су и регистри сакупљача, казивача, демоница, географских појмова, личних имена, наслова и почетних стихова песама. Искрпним прилозима дата је слика текста у контексту (контекстима), осветљени су путеви песама, па они постају и својерсно сведочанство о превођењу усменог текста у писани.

Први том садржи научну класификацију и коментар грађе изложене у другом. Отуда он функционише као кључ којим се отвара ризница другог тома у коме је садржано 358 песама. Њихов редослед прати тематско-мотивску класификацију дату у првом тому. Поред текстова песама овде су дати и регистри непознатих речи, оних штампаних уз саме песме, али и оних за које је приређивач проценио да су данашњем читаоцу непознате.

Иако ауторка истиче да је основни циљ њене студије „реконструкција и опис збирке епско-лирских песама“, он је вишеструко надмашен. Одлично познавање фолклорне грађе *Босанске виле*, уз добру упућеност у друштвени и културни контекст њеног бележења, резултирали су студијом у којој се поред систематског прегледа епско-лирских песама *Босанске виле* даје и књижевноисторијски осврт на овај часопис и одсликавају културноисторијске прилике једног доба. Књига Јеленке Пандуревић вредан је допринос типолошким, генетичким, књижевнотеоријским и поетичким проучавањима песама „на међи“, а чини нам се да је особита вредност ове књиге у бројним подстицајима и стабилном ослонцу које пружа за даља истраживања.

МА Дејан Илић

Институт за књижевност и уметност, Београд

Е-пошта: dejan.ikum@gmail.com

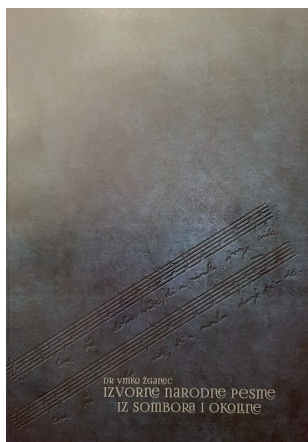
Примљено: 19. 10. 2019.

Прихваћено: 30. 10. 2019.

Приказ

Етномузиколошки записи из прве половине 20. века

Dr Vinko Žganec: *Izворне народне песме из Сомбора и околине*, Sombor: Gradski muzej Sombor, 2019, 389 str.

Рукопис етномузиколошке теренске грађе Винка Жганца „из Сомбора и околине“ чекао је на објављивање скоро четири деценије, а његова судбина се као неки трилер може ишчитавати између редова прилога његових коначних приређивача за штампу – Наде Путице, Весне Ивков и Павла Карабасила. Теренску грађу је за штампу припремио Жганчев помоћник и секретар Мирослав Вук 1978. године, да би Самоуправна интересна заједница за културу општине Сомбор 1980. откупила рукопис од Жганчеве супруге и он 1981. постаје власништво Градског музеја у Сомбору. У новије

време низали су се неуспешни покушаји његовог објављивања, о чему сведочи и чланак Злате Васиљевић објављен 2016. у *Хрватској ријечи*.¹ Монографија је коначно публикована 2019. године захваљујући подршци Министарства културе и информисања Републике Србије и Покрајинског секретаријата за културу, јавно информисање и односе са верским заједницама АП Војводине.

Етномузиколог Винко Жганец (1890–1976) имао је веома широко основно образовање. Поред Теолошког факултета (на коме је дипломирао 1914), уз студије је паралелно учио и музику, а завршио је и Правни факултет у Загребу (где је и докторирао 1921). У град Сомбор се досељава 1927. и отвара адвокатску канцеларију, бави се паралелно правном теоријом и праксом. У Сомбору остаје до 1941, када прелази у Загреб и наставља да се бави правним пословима. У периоду 1945–1948. ради као музиколог у Етнографском музеју у Загребу, а када је 1948. у Загребу основан Институт за народну умјетност (данас је то Институт за етнологију и фолклористику), постаје његов управник.

¹ <http://www.zkvh.org.rs/index.php/vijesti/vijesti-iz-zajednice/3142-hoce-li-poslije-36-godina-biti-tiskan-rukopis-vinka-zganca-narodne-popijevke-pod-slojem-prasine>

Музички фолклор предаје на Музичкој академији у Загребу од 1948. до 1965. Један је од иницијатора оснивања Удружења музичких фолклориста Југославије, а током живота обављао је низ одговорних научних функција: за дописног члана ЈАЗУ изабран је 1948, а за редовног 1966. године. Његов етномузиколошки и композиторски опус је веома обиман и тешко сагледив, јер уз музиколошки рад треба додати и значајне правне студије. Само током релативно кратког периода живота и рада у Сомбору, Винко Жганец је забележио преко две хиљаде песама и мелодија народних плесова из Војводине и Хрватске (Fracile 1991).

Друга кључна личност за разумевање настанка ове монографије јесте Мирослав Вук (1930–2005), дугогодишњи сарадник Винка Жганца почевши од 1954. године, а од 1960. и његов лични секретар. Осим песама из Сомбора и околине, Мирослав Вук је за штампу приредио и Жганчеву песмарицу *Crkvene porijekve iz Bačke* (1977). И сам је скупљао на терену хрватске народне и црквене песме, посебно међу градишћанским Хрватима и на кајкавском дијалекту (више о делу овог међимурског мелографа и етномузиколога в. Коррек 2018).

Уводни текст у монографији коауторски потписују Нада Путица и Павле Карабасил, следи *Животопис др Винка Жганца* (аутора Мирослава Вука). У монографији је задржана подела фолклорне грађе по поглављима која је осмислио Мирослав Вук, на: *Дечије песме; Обредне песме; Песме уз рад; Песме о девојкама; Песме о момцима; Љубавне песме; Сватовске песме; Шаљиве песме; Песме о снашама; Песме уз кола; Бећарци; О разним људима и друштвене песме; Разне песме и Додатак – песме из Босне и Македоније*. Додатак овом рукопису је музичка анализа коју је урадила Весна Ивков (облици и каденце, ритам мелодијских одељака и тонски низови), затим аналитички чланци Весне Ивков (*Осврт на морфологију и музичку анализу песама из Сомбора и околине по запису Винка Жганца*), и два прилога Наде Путице – *Напомене уредника о појединим записима* и *О начинима и принципима приређивања овог издања*. Монографија је у складу са уобичајеним правилима научног приређивања опремљена речником мање познатих речи, литературом и пописима (*Редослед песама по тематским целинама; Попис по абецедном поретку наслова; Попис певача и Индекс географских појмова*).

Осим етномузиколога Весне Ивков, која је урадила музиколошку анализу Жганчевих записа и написала студију с објашњењима измена и одступања од мелопоетске анализе Мирослава Вука (Ivков 2019), Жганчев 'сомборски' рукопис је пре три деценије имао прилике да види и етномузиколог Нице Фрациле (Fracile 1991). Фрациле није посебно коментарисао специфичну класификацију Жганчеве грађе коју је урадио Мирослав Вук, али је указао на значај ове грађе за ком-

паративна етномузиколошка истраживања и могућност проучавања утицаја мађарског и немачког фолклора, имајући у виду данас промењену демографску структуру Војводине у односу на међуратни период када је Винко Жганец ту живео. Осим ова два утицаја које помиње Фрациле, на основу објављене грађе се може сагледати и присуство још једног за музиколошку и текстолошку анализу значајног етноса – ромског. Жганец је, заједно с Михајлом Ковачем, сакупио и русинску етномузиколошку грађу, коју је лично објавио још 1946. године (в. Mihalek 1991).

Приређивач монографије *Izvorne narodne pesme iz Sombora i okoline* – Нада Путица, етнолог Градског музеја у Сомбору, делимично је променила Вукову поделу Жганчеве теренске грађе, тако да у овом, публикованом облику, она садржи 176 песама подељених у 14 тематских одељака. До овог коначног облика дошло се поређењем два рукописа записа Винка Жганца: уз рукопис који се чува у Градском музеју у Сомбору (а који је још 1978. приредио Мирослав Вук), коришћен је и оригинални Жганчев рукопис из Института за етнографију и фолклористику у Загребу. У овом другом рукопису записи су сложени по абecedном реду наслова песама.

Жганец је песме прикупљао на територији Бачке, Барање и Срема. У складу с насловом рукописа, највећи број записа заиста је из Бачке, односно из града Сомбора (и Роковац салаша код Сомбора) и Бача. Велики број записа је из Винковаца и села Мирковци код Винковаца у Хрватској. Нешто је мањи број записа из Бачког Брега, Суботице и Светозара Милетића у Бачкој, али има и записа из Барање, тачније из два насеља у северној Барањи: Добошевица и Гајић. У последњој тематској целини су песме записане у Сомбору али су их певали људи пореклом из Босне и Македоније (укупно 14). Уз нотни запис наведен је и текст песме у целини као и коментари В. Жганца преузети из рукописа у Институту за етнографију и фолклористику у Загребу. Четири факсимила су додата као прилог да би се лакше сагледало стање рукописне грађе и приређивачки посао. Приређивач напомиње да је Жганчев изворни текст записа поштован у највећој могућој мери.

Посебан значај за фолклористе представљају оригинални записи обредних песма чија извођења вероватно датирају из 19. века: тако је следећу краљичку песму (број 4) Жганец је забележио у Бачу 1935. године, од Марије Шимудварац рођене 1864. године:

Ovdje mi dođosmo, / ovdje mi dođosmo, ljeljo! / Na čast vama mladi, / na čast vama mladi, ljeljo! / Oj, kraljevi, majko, / izadi pred kralja. / Kralj se umorio, / vazdan putujući. / Vazdan putujući, / grade otimljući.

Жганчева белешка садржи опис краљичког опхода који је добио од своје саговорнице:

Kraljice idu na Duhove i Duhovski ponedeljak od kuće do kuće i pjevaju gornju porijevku. To su djevojke od 12 do 14 godina. S njima je i barjaktar, zatim kralj, kraljica, diver i snaše. Kod pjevanja se pleše i kolo. Barjaktar stoji nasuprot Kralju, sa strane, cupka s barjacom, ništa ne govori niti pjeva. U sredini kola stoje Diver i Snaša. Kad bi došli do koje kuće u dvorište, dobili bi stolicu na koju je sjela Kraljica dok bi Diver stajao iza Kraljice, a okolo su snaše igrale kolo. Kad je kolo svršilo ustala bi Kraljica, a Diver bi tad bacio jastuk sa stolca na krov kuće. Onda bi gazdarica darovala Kraljice s „bugerom“, pa su poslije svi otišli dalje do drugog gazde.

Још једну краљичку песму (под бројем 5) Жганец је записао 1933. од Марте Вујковић-Ламић, рођене 1869, из Суботице (ова краљичка песма је записана на икавици):

Mi selu 'jdemo, / selo od nas biži. / Mi mu ne 'jdemo, / da ga porobimo. / Već mu mi 'jdemo, / da ga veselimo. / Ustaj, carice, / otvaraj sanduke. / Pa daruj kraljice, / kralja i kraljicu, / bana i banicu, / i sve kolo redom.

Од исте саговорнице записана је још једна варијанта исте ове краљичке песме (број 6), али уз њу стоји опширна напомена с текстовима још пет краљичких песама (али без нотног записа) које је Жганец добио 1934. године од Јелене Дивац из села Бобота код Вуковара. Наиме, ове песме су у Вуковару „на дан православних Духова“ у оквиру краљичког опхода певале девојке из Боботе. Због значаја овог записа за фолклористику у наставку се наводи свих пет песама у целини (ове варијанте су биле недоступне Јасмини Јокић приликом рада на њеној референтној монографији о краљичким песмама, Јокић 2012):

Mi ovde dođosmo mile, pred ove dvorove. / Gospodski su dvori, mile, borjem ograđeni, / borjem i preborjem. / Izmen'te se, kralju, mile, /op./ poklon'te se kralju. / Od dvora do dvora, do careva stola, / di car piје vino, a carica spava. / Car caricu budi, među oči ljubi: / Ajd, ustaj carice, došle su kraljice! / Poređaj stolice, nek sednu kraljice. / I upitaj kralja, jel se umorio. / Je l' se umorio, zemlju preodijo, / na dva na tri mesta mal' ga ne oteše. / Mi junaci bismo, pa ga ne dadosmo.

Mi ovde dođosmo pred paorske dvore. / Ovde nama kažu, mile, / dve seke jednake: / Izmen'te se kralju, poklon'te se kralju. / Zlom se okreni, veselo pokloni. / Jednu vi udajte, jednu nama dajte, / da ju mi udamo /op./ / za Izaka đaka, koji perom piše, / koji perom piše po belom papiru, / po belom papiru, po orlovom krilu / po belom papiru.

Mi ovde dođosmo /mile/, mi ovde dođosmo. / Ovde nama kažu brata i sestricu. / Izmen'te se kralju, poklon'te se kralju. / Bracu nama dajte, a seku udajte, / da ga mi ženimo s podvorkom devojkom. / Olom se okreni, olom se pokloni, / veselo pokloni. / Zbogom domačine, kućni starešino!

Mi poljem idemo, mi poljem idemo /mile/, / da smilje beremo / da kitimo kralja i š njim barjaktara / i gorenjem pevača i š njim dostavljača.

Oj lišće, razlišće, oj lišće, razlišće. / Jesi l' skoro brano? / Nisam skoro brano, a nisam ni davno. / U maramu brano, u bunar bacano, / di piju pastiri, da im voda miri.

У функцији могућег елемента нематеријалне културне баштине у Србији важно је напоменути да краљички опход на Духове и данас одржавају Шокци у насељу Бачки Брег, а на његовој ревитализацији раде КУД „Братство“ у Суботици (<https://www.youtube.com/watch?v=10MT7MbXAjo>) и КУД „Бранко Радичевић“ из Руме (<https://www.youtube.com/watch?v=qRt7470OVQ4>, https://brankoradicevic.org.rs/?page_id=5105).

Једна песма из Мирковаца у Славонији (број 8) коју је Жганец добио од др Војина Царића, адвоката из Мирковаца, 1935, од кога је иначе забележио много песама, означена је као „додолска“, али је и она у ствари краљичка и пева се на Духове. И у овом, као и у неким другим случајевима, приређивачи су (уз ограду) поштовали Жганчеву и Вукову класификацију:

Ovde nama kažu, / momče neženjeno. / Ili ga ženite, / ili nama dajte. / Ovde nama kažu, / dva brata rođena. / Dva brata rođena, / oba neženjena. / Ili ih ženite, / ili nama dajte. Итд.

Из истог извора (село Мирковци у Славонији, певао др Војин Царић, 1935), Жганец је забележио и једну додолску песму (број 8) уз следећи коментар: „Ovu pjesmu pjevaju „dodolice“ (obično Ciganke) za vrijeme suše, da iprose kišu“:

Naša doda moli Boga, / da joj padne rosna kiša. / Uzorat će i kopat će, / uzorat će i kopat će. / Doj, doj, dodole, / pade kiša ko more.

Једну божићну песму (у рукопису под бројем 125) сваког Божића у Бачу су певали „бачки Цигани“ који за ту прилику дођу у Бач. Ову песму је од њих научила Аница Шамановић (рођена 1896), а Жганцу је отпевала 1935. године:

Lojdor Mito, veseli to, / Hajd' idemo na kraj sela, / na kraj sela kod kapela. / Da beremo zlatne grane, / zlatne grane jorgovane. / Darujte nas, ne dršte nas, / Je l' imamo putovati. / Il' šaranca, il' rezanca.

У наставку овог приказа биће указано на неколико записа из „Додатка“, будући да приређивач Жганчевог рукописа ове текстове није коментарисао у својим напоменама. Песме из Босне биле су забележене у Сомбору од судије Радована Поповића родом из Босанске Дубице 1932. и 1935. године, а 1935. године Жганец је бележио и македонске песме од Бојанке Васковић, наставнице из Крушева у Македонији. Под бројем 168 објављена је следећа македонска љубавна песма:

Nanani, nani Bulino detence, / dnes da te ljubljeja, / utre da te
zažaleja, / će ne možam na česma da idam. / Na česma da idam, / libe
da si vidam.

Ову песму прати Жганчев коментар: „Pesma iz Veleša. Pesma majke, koja peva nezakonitom detetu, za koje hoće da umre, te želi da ide na česmu, da vidi svoga ljubavnika.“ Форма у којој је Жганчева саговорница запамтила ову песму свакако је могла да изазове недоумице о њеном правом значењу. У питању је, међутим, и данас веома позната македонска народна песма коју изводе певачи изворне народне музике:

Лулела е Јана / Булино детенце, / Ем го је лулела, / Ем го луто
клела. / „Да ми даде Господ / Булино детенце, / Денес да лулеам,
/ Утре да жалеам. / Што не можам д' идам / На собор да бидам, /
На собор да бидам, / С' либе да се видам.“

Слична је ситуација са песмом под бројем 171 за коју Жганец напомиње само да је у питању: „свадбарска песма уз коло“ из Велеса:

Zaspalo моме крај more. / Odbi se granče maslinka, / pa udri
моме по лице. / Trgna se моме, razbudi. / Aj da bi bilo na jave! /
Тој, što mi dade jabolko. / Aj da bi skapel kak neja! / Тој što mi dade
prsten. / Niz nego da se sprovira.

У питању је скраћена варијанта македонске народне песме коју су забележила браћа Миладиновци средином 19. века, а објавили још 1861. године у екстензивној форми (у њиховој збирци ова песма носи број 294):

Заспала мома крај море / Пот една гранка маслинка; / По-
веа ветер от море, / Откршил гранка маслинка, / Го удри моме
по грло, / Моме се от сон разбуди, / Моме ми љуто прок'лна: /
Егиди ветер Меглене! / Зашто ме от сон разбуди, / Никога да не
повеиш! / Што голем сон си догледаф: / На сон минее три луди, /
Првото лудо што мина, / Тој ми потфрли јаболко, / Позелен да је
от него; / Второто лудо што мина, / Тој ми потфрли злат прстен,
/ Низ неџа да се провирет; / Трекото лудо што мина, / Тој ме на
соне целива, / Со мене да се кердосат!

У малој колекцији песама из Македоније, под бројем 175 забележена је и једна коледарска песма: *Kolede lede, padnalo grede, / utepalo dede, dede se mači. / Baba go kvači so četiri jajca. / Guskini, šatkini, o, o, kolede!* са Жганчевим коментаром: „Pesma iz Velesa, peva se samo o Vožiću. Pevaju je deca, idući od kuće do kuće i sakupljaju darove: novac, orahe, kestenje. Nose torbice na ramenu.“ У питању је веома позната македонска коледарска песма која се и данас у Македонији изводи на Божић.

За овај издавачки подухват Градског музеја у Сомбору заслужан је прво огроман архивски рад приређивача, а затим рад на сравњивању и рачитавању два различита рукописа. Значај објављивања ове монографије је несумњиво веома велики: од њега ће имати користи историја јужнословенске фолклористике као и историја методологије фолклористичког теренског рада. Као илустрација истраживачке свакодневице без савремене опреме послужиће Жганчеви коментари који повремено садрже напомену да му је цео текст неке песме био обећан, али га касније није добио, Жганец је, наиме, приликом ручног бележења песме био фокусиран на нотни запис, па није увек успевао да забележи и интегрални текст. Околности теренског етномузиколошког истраживања некада су имале и политичке импликације. Тако је у насељу Гајић у Барањи 19. 9. 1937. требало да се одржи „сељачка смотра“, али је власт забранила ту смотру. Жганец је том приликом ипак успео да забележи неколико песама о чему је оставио запис уз песму бр. 1 (*Певала је птица кос*): „tom prilikom bio tamo i sakupio u privatnoj kući seljačke djevojke i momke i zapisao neke pjesme, među ostalima i ovu. Ovaj posao obavljen je uz 'žandarmerijsku asistenciju'“. Приређивач даје важна појашњења овог догађаја: „Kulturno-prosvetna organizacija Hrvatske seljačke stranke – Seljačka sloga razvila je široku delatnost u dva navrata, u periodima od 1925. do 1929. i od 1935. do 1941. godine, na teritoriji čitave Hrvatske. Jedan od segmenata rada Seljačke sloge obuhvatao je i očuvanje narodne pesme, organizovanjem prosvetnih zabava i smotri. Poverenik SS za Bačku i Baranju, dr Mihovil Katanec iz Subotice u svom izveštaju navodi da je ogranak u Gajiću planirao smotru za 19. 9. 1937. godine, ali je ona bila otkazana 'sbog sigurnosti i javnog poretka'“ (Putica 2019: 337). На истој смотри Жганец је забележио и песму под бројем 102, *Oj, s vječer snaša bosilj posijala*. Неколико песама Жганец је забележио на смотри у Винковцима 1937. године на којој су учествовали огранци Сељачке слоге.

Монографија ће послужити и као додатни поуздани прилог за биографију Винка Жганца будући да се неки детаљи из његове биографије могу читати из узгредних бележака уз теренске записе. Уже научни значај 'новооткривене' теренске грађе из прве половине 20. века везан је за реконструкцију фолклорног текста и ареалну

фолклористику и етномузикологију, а о значају из етномузиколошког угла ће свој суд свакако дати и етномузиколози.

Библиографија

- Ivkov, Vesna (2019). Osvrt na morfologiju i muzičku analizu pesama iz Sombora i okoline po zapisu Vinka Žganca, u: Dr Vinko Žganec: *Izvorne narodne pesme iz Sombora i okoline*, Sombor: Gradski muzej Sombor, 323–333.
- Јокић, Јасмина (2012). *Краљичке песме. Ритуал и поезија*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Koprek, Katarina (2018). Doprinos melografa Miroslava Vuka Croate (1930–2005) hrvatskoj tradicijskoj glazbenoj kulturi, *Nova prisutnost* 16/1, 101–116.
- Mihalek, Dušan (1991). Rusinske narodne pesme u zapisima i obradi Vinka Žganca, *Narodna umjetnost* 3, 71–83.
- Putica, Nada (2019). O načinima i principima priređivanja ovog izdanja, u: Dr Vinko Žganec: *Izvorne narodne pesme iz Sombora i okoline*, Sombor: Gradski muzej Sombor 351–358.
- Fracile, Nice (1991). Zbirka zapisa dr. Vinka Žganca: Narodne popijevke iz Sombora i okolice. *Narodna umjetnost* 3, 63–69.

др Биљана Сикимић
Балканолошки институт САНУ, Београд
Е-пошта: biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

Примљено: 20. 12. 2019.
Прихваћено: 27. 12. 2019.

Приказ

Дијахронијско-синхронијски преглед проучавања, утврђивање основа жанра и искорак ка даљим истраживањима предања

Predaja: Temelji žanra. Ur. Ljiljana Mraks i Evelina Rudan. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2018, 478 str.

Означено као камен спотицања у жанровској класификацији усмених прозних облика, предање и данас представља један од интригантнијих жанрова. Стилска неухватљивост и разноврсност облика чине његово проучавање инспиративним и плодним пољем, при чему утврђене основе жанра остају темељна полазишта, али и подстицај за даљу дискусију. Зборник студија *Predaja: Temelji žanra* окупља канонске текстове неких од најутицајнијих фолклориста – Владимира Пропа, Макса Литија, Вилијама Баскома, Карла фон Сидова, Олдржиха Сироватке, Кирила Чистова. Реч је о фундаменталним

текстовима који преиспитују и промишљају одлике, законитости и место предања у жанровској категоризацији усмених форми. Иако је већина преведених студија објављена на изворном језику, као и у преводу, неколико деценија раније, изложене идеје актуелне су и подстицајне за нова посматрања постављених проблема, јер жанр предања и даље прате до краја неодгонетнута теоријска, семантичка, методолошка и епистемолошка питања. Зборник окупља радове који постављају и преиспитују опште жанровске особености и нуде дијахронијски преглед проучавања у светској и хрватској научној заједници, али и синхрони осврт на нека од савремених разматрања. Утицај и важност ових текстова за светску научну заједницу нису нарушени сменама различитих научних парадигми, па они остају актуелни и незаобилазни на пољу проучавања жанра.

Прво поглавље зборника обухвата уводне текстове уредничког тима, Љиљане Маркс и Евелине Рудан. Њима је представљена садржина зборника, дате су уводне напомене и означен циљ подухвата –

обједињавање фундаменталних студија о предањима, међу којима има и неких новијих, до данас непреведених и необјављених на српском односно хрватском језичком подручју.¹ Смештајући изабране текстове у одговарајући контекст и представљајући време и околности под којима су они настајали, уреднице нуде и преглед досадашњих постигнућа у овој области истраживања. Реч је о прегледним чланцима о жанровским основама предања и начину на који је научна мисао о особености овог жанра конституисана, мењана, допуњавана и преиспитивана.

Нулти текст симболичан је наслов другог поглавља зборника. Своје је место овде пронашао само један чланак – управо онај нулти, текст од којег почиње промишљање о жанровској различитости између бајке и предања. Почетак научне расправе о одликама и позицији предања несумњиво означава предговор првој свесци збирке *Немачких предања* браће Грим. Можда најцитиранија мисао предговора јесте она којом се бајка диференцира од предања на основу поетичности, док се предањима признаје историчност. Браћа Грим предања виде као мање распрострањена у односу на бајку, али специфичнија, необичнија и у извесном смислу архаичнија. Управо овим, романтичарски интонираним текстом, они утиру пут потоњим генерацијама истраживача и дају основна полазишта за објашњавање одлика и позиционирање предања у оквиру усмених прозних жанрова.

Треће поглавље зборника у извесном се смислу надовезује на предговор браће Грим и разматра место жанра предања у систему усмене прозе. Текст *Принципи класификације фолклорних жанрова* Владимира Пропа, први пут објављен 1964. године, поставља јасне, структуралистички прецизне критеријуме класификовања фолклорних жанрова. Проп полази од идеје развијане у совјетским научним круговима да је у темељу сваког фолклорног проучавања жанр, и захтева прецизну класификацију без које нема даљег разматрања фолклорних облика. Структуралистички приступ фолклорном делу видљив је у захтеву да се најпре анализира композиција, с којом су у нераскидивој вези сиже и фабула. Поред поетике, Проп се залаже и за истраживање свакодневне примене жанра и начина његовог извођења. Још један важан аспект је синкретичност, тј. веза фолклорног дела с музиком. Према Пропу, жанр одређују поетика, свакодневна примена, начин извођења и однос према музици.

¹ Неки фундаментални чланци о предањима били су преведени још крајем осамдесетих, у значајном избору који је приредила Зоја Карановић у часопису *Поља* 1987, 33(340): радови Фон Сидова, Баскома, Сироватке, Чистова, Литија, Рериха, Дег, Греверус, Виртанен, поред текстова српских аутора (Јовановић, Самарџија, Ковачевић, Карановић).

Основним поставкама класификације усмене прозе бави се и текст Карла фон Сидова о категоријама усмене прозе, објављен тридесет година пре Пропове расправе. И поред видљивих позитивистичких утицаја и захтева да се и усмене прозне врсте класификују и разграниче прецизно као што је то случај са животињским и биљним врстама у природним наукама, Фон Сидовљев чланак остаје и данас значајан и актуелан у терминолошком и идејном смислу. Он нуди термине за означавање типова предања – меморат, хроникат и фабулат. Док предност даје фабулату, а хроникат означава кратким саопштењем без поетских вредности, меморат за Фон Сидова остаје на граници предања. Дефинише га као опис доживљаја појединца који постаје предање тек након што уђе у традицију. Основна замерка потоњих проучавалаца предања овоме чланку јесте то што Фон Сидов своја запажања гради већином на стилизованим примерима и нема шири увид у теренску грађу.

Решења за класификовање усмених прозних облика нуди и чланак Кирила Чистова о проблемима категорија усмене прозе ненаративног ('небајковног') карактера, објављен 1967. године. Указујући на значај разликовања фиктивних облика од оних у које се верује и који су уско повезани с реалношћу, Чистов се залаже за успостављање класификације у којој дефинисање жанрова не сме бити одвојено од социјално-животних функција дела. Идеја о даљој расподели врста и жанрова у оквиру постављених надређених категорија у фолклористици ипак није прихваћена са одушевљењем, али Чистовљев чланак остаје један од значајнијих покушаја да се изнађу јасна решења за поменуте проблеме.

У оквиру исте тематске целине место проналази и рад Курта Ранкеа *Проблеми категорија усмене прозе*. Аутор нуди занимљиве поставке ослањајући се на идеју Јохана Хојзинге, у чијој је основи човек као *homo ludens*. Хојзинга игру сматра подједнако важном за човека као и само стварање. У Ранкеовој социо-антрополошкој поставци човек је биће које приповеда – *homo narrans*. Умеће приповедања отпочиње на најранијем ступњу човековог духовног развитка, а *homo narrans* није појединац већ скуп свих који приповедају и преносе приче новим нараштајима. Супротстављајући се идејама Кирила Чистова, Ранке категорије усмене прозе доживљава као антрополошки појам, јер иза сваке врсте стоји човек који је ствара и који се у процесу њеног стварања суочава са светом у себи и око себе, и у само приповедање укључује сопствене мисли и емоције. Једно од важнијих Ранкеових запажања јесте да и сами приповедачи препознају категорије прозе, што аутора доводи до закључка да оне нису проистекле из савремених научних тенденција.

Поглавље затвара текст *Облици фолклора: прозни наративи* Вилијама Баскома из 1965. године. Како би објединио појмове приповетке, мита и предања, Баском уводи термин прозни наратив, којим означава категорију уметности речи. Приповетку, мит и предање Баском посматра као три засебне категорије прозног наратива, узимајући за један од главних критеријума разврставања начело истинитости. Полази од идеја да казивачи праве разлику између фиктивних и нефиктивних облика, те приповетке означава фикцијама које имају превасходно забавну функцију, мит види као део вере одређене заједнице, док предања означава прозним наративима која и наратор и слушаоци сматрају истинитим.

Предаја у облику: Структура, композиција и стил жанра наслов је четвртог поглавља зборника. Први текст у оквиру ове тематске целине је *Предаја* немачког етнолога Хермана Баузингера из 1968. Баузингер прилази предању с намером да свеобухватније прикаже његове жанровске одлике. Полази од чињенице да је грађа предања врло разнолика и да у проучавању најпре треба пронаћи нешто што јој је заједничко. Крећући се путем који су отворила браћа Грим, Баузингер предања означава као нејасне и неодређене облике у односу на бајке, а као њихову главну особеност види магловитост уместо оштрих и прецизних контура. Уочава три типа предања: доживљај натприродног садржаја води према демонолошком предању; догађај или збивање утемељени су у историјској концепцији, што даје културно-историјско предање; етиолошка предања изразито теже објашњавању и у њиховој је сржи објективизација.

Предањима је постојање стилских особености често одрицано, или је пак у истраживању овај аспект занемариван. Рад Макса Литија *Праоблик и циљни облик предаје и бајке* (1967) представља важан допринос научној мисли, јер предање посматра као облик који поседује књижевне одлике и указује на њихову стилску разноврсност. Макс Лити до ових запажања долази бавећи се испитивањем релације између 'праоблика' и циљног облика. Сматра да се циљни облик развија из 'праоблика', а у процесу преношења долази до промена које доприносе уметничкој успелости новонасталих творевина.

У поглавље о структурним и стилским одликама предања уреднице зборника уврстиле су и чланак *О морфологији и категоризацији предаја* Олдржиха Сироватке, објављен 1964. године. Сироватка структуралистички приступа решавању питања класификације предања: посматра његову морфологију, испитује и анализира облик, мотиве, типове и проучава законитости међу њима. Питање класификације предања он види у његовој структури, јер је предање композицијски нестабилно и аморфно, што резултира немогућношћу да се поставе јасна мерила и направи прецизна подела.

Питањима одређења жанра посвећен је и чланак *Народна предаја – Volkssage: Камен спотицања у подјели врста усмене прозе* (1968). Тадашња југословенска фолклористика се до објављивања помену-те студије мало занимала за ову врсту усмене прозе, па ауторка њоме прави важан искорак и усмерава пажњу научне јавности ка положају предања.

Текст Дивне Зечевић *Усмене предаје као књижевна организација човјекова доживљавања повијести и природе* (1974) доказује да дела усмене књижевности имају естетски карактер и припадају сфери уметничког, при чему се у помоћ призивају лингвистичка истраживања о разликама између књижевног и некњижевног текста. Као пример на коме ће показати да је и усмена књижевност уметност, Дивна Зечевић узима предања управо зато што су овом фолклорном облику више пута у науци оспораване естетске вредности. Ауторка се позива на ставове Радослава Катичића, који сматра да информацију књижевном чини начин њеног остваривања, и закључује да је за остваривање структуре предања потребан тоталитет животног искуства. Даље истраживање одвешће је до тврдње да и најједноставнији облици, сачињени тек од једне синтагме, могу бити увршћени у предања и могу имати естетску вредност. Основна идеја рада јесте да се усмено предање јавља као поетски доживљај и да је његова књижевна организација неоспорна.

Поглавље затвара текст Евелине Рудан *Формуле вјеродостојности у демонолошким предајама* (2006). Чланак одговара на питања како се у предањима показује казивачев однос према истинитости и анализира природу исказа којима се казивач позива на веродостојност догађаја. Формуле веродостојности Руданова види као жанровско и стилско обележје предања, нудећи њихову прецизнију поделу на временске, просторне (месне), формуле сведочења и приповедања.

У поглављу *Предаја у зрцулу: преговарање жанра* расправља се пре свега о односу предања и веровања. Фински фолклориста Лаури Хонко у раду *Меморати и народно вјеровање* (1964) настоји да одговори на питање у којој мери меморати могу бити поуздани показатељи колективних веровања. Он настоји да осветли однос етнолога и антрополога према грађи и предлаже поступке који би истраживачу омогућили да разуме природу народног веровања. Мада меморат види као занемарену књижевну врсту, Хонко сматра да овај облик у функционалној анализи народног веровања заузима најзначајније место.

Коауторски текст *Предаја и вјеровање* (1976) Линде Дег и Ендруа Важоњија испитује предање узимајући у обзир његов садржај и облик, извођење и преношење. Аутори закључују да питање објективне истине треба искључити из дефиниције жанра. Захтев за објективном

истином и веровањем приповедача/публике у истинитост приче нису прикладно мерило за дефинисање предања.

Текст Луца Рериха *Предаја – бајка – вјеровање: Колективни страх и његово савладавање* (1984) промишља начине на које предања, веровања и бајке одражавају колективне страхове. Аутор у бајци препознаје механизме којима се човек бори против страха, савладава га и носи се с њим, док предање види као жанр који у највећој мери артикулише и изражава колективне страхове. Посматрајући причу као извор страха или пут ка његовом надвладавању, Рерих расправља о утицају човекових емоција на усмено приповедање и обликовање поменутих жанрова.

Последња два рада у оквиру поглавља представљају прегледне чланке најзначајнијих промишљања о жанру предања у светској и хрватској научној заједници. Циљ текста *Догодило се то недалеко одавде...: Преглед теорије и карактеризације предаје* (1990) Тимотија Р. Тангерлинија јесте да дâ широк и детаљан историјски преглед научног проучавања предања у свету. Аутор полази од представљања основних обележја усмених предања, нудећи синтетичан и систематичан приказ најзначајнијих поставки о жанру. Чланак *Особит и самосвојан свијет усмене предаје: Стара и нова читања* Љиљане Марк приказује развој интересовања за жанр предања у хрватској фолклористици.

Последње поглавље зборника *Неуоквирена предаја – преживљавање жанра* окупља радове који испитују потенцијално трансформисање жанра предања, али и самог усменог приповедања. Уреднице су овде уврстиле радове настале у различитим временским интервалима, показујући да је питање тренутног положаја приповедања постављано и у прошлости, а уједно су указале на континуитет промишљања о могућим променама на том пољу. Први чланак поглавља, *Структуре свакодневног приповиједања* Хермана Баузингера, објављен је 1958. године и покренуо је питања о тадашњем стању усменог приповедања и положају приче. Баузингер уочава да усмено приповедање не јењава упркос песимистичким прогнозама и бојазни појединих научника. Приповедне форме преживљавају, у извесном смислу мењају своју природу, задржавајући везе с традиционалним.

Текст Владимира Битија *Свакодневна прича: Нови темељи приповиједања* (1984) бави се свакодневном причом као основним видом приповедања. Наратолошки усмерен, Битијев рад буди занимање за приповедање о свакодневици и уводи га у научне токове. Осврћући се на рад Маје Бошковић-Стули и њена запажања о причањима из живота, Владимир Бити уочава да је у тадашњој домаћој фолклористици интересовање за свакодневно приповедање пробуђено раније, али да

је ипак у потоњим годинама ова сфера остала без интензивније спроведених истраживања.

Зборник затвара рад Линде Дег *Скупљање предаја данас: Добро дошли у збуњујући лабиринт интернета*, први пут објављен на самом крају 20. века, 1999. године. То је пионирски рад на пољу проучавања фолклора на интернету, али и проучавања понашања предања у новом окружењу и медију. Ауторка испитује механизам преношења предања у новим околностима, посебно стављајући акценат на питање како предања која живе и преносе се путем интернета могу утицати на друштво.

Књига *Предаја: Темељи жанра* утире пут даљим разматрањима и промишљањима жанра предања. Превођење неких од фундаменталних радова на овом пољу олакшало је даљи истраживачки пут. Изразита дијалогичност зборника и обједињавање великог броја различитих методолошких и теоријских поставки омогућили су да се путем окупљања најважнијих научних гласова на једном месту учини значајан искорак ка изналажењу нових одговора на нека стара, али и савремена питања.

МА Ана Савић

Институт за књижевност и уметност у Београду

Е-пошта: anagarsija93@hotmail.com

Примљено: 29.10.2019.

Прихваћено: 15. 11. 2019.

Приказ

Упоредна истраживања словачке и македонске народне баладе

Мартина Танески, *Народната балада кај Словаците и Македонците од компаративен аспект*, прев. Славица Гацова Свиђерска, Битола: Восток 2018, 115 стр.

Ауторка Мартина Танески је асистенткиња на Катедри за словачки језик и књижевност Филозофског факултета Универзитета Константина Филозофа у Нитри. Она је ауторка монографије и већег броја студија, публикованих на словачком језику. Књига о народној балади Словака и Македонаца, која је предмет овог приказа, прво (и за сада) једино издање добила је у преводу на македонски језик. Књигу сачињавају увод, три поглавља и додатак у коме су приложене анализиране македонске баладе у оригиналу и у преводу на словачки језик.

У кратком уводу (стр. 9–11) ауторка објашњава компаративно-интерпретативни приступ у истраживању словачке и македонске народне баладе. Ауторка је била, како објашњава, инспирисана књигом Ореста Зилинског о словачкој народној балади у интернетничком контексту (*Orest Zilynskyj, Slovenská ľudová balada v interetnickom kontexte*, Bratislava 1978), заснованој на опсежном истраживању у карпатској области. Налази Зилинског надахнули су ауторку да истраживање народне баладе као интеркултурног жанра прошири на простор Балкана, те да компаративно анализира словачке и македонске текстове народних балада са становишта њихових жанровских карактеристика разматрајући, при томе, делимично, и њихову супстантивну, тематску и мотивску блискост. На овакав истраживачки приступ ауторку је додатно подстакла чињеница да у словачкој фолклористици и уопште науци о књижевности није била посвећена дужна пажња македонској народној балади, тј. једном значајном тезаурусу балада које припадају групи словенских народних балада. Избор анализираних текстова је био опредељен прису-

ством сличних слика и мотива у народним баладама два народа, затим уметничком употребом жанровски значајне симболике боја, као и дијалошком формом. Анализирани су репрезентативни текстови из добро познатих збирки на македонском и словачком језику. У књизи је посебна пажња посвећена следећим македонским баладама: *Бог да убије Дебрани*, *Чума во Солун*, *Еден син и мајка*, *Ранет јунак и црна орлица*, *Вила развила гора зелена*, *Над јунака црни орли*, *Ранет јунак и гавран*, *Гора гори, гора гори*, *Јанко ќе изгори*, *Овци пасе Јана Македонка*, *Лош сон на Будим Јана*, *От ка ми се Јана роди*, *Јанка на гора думаше* и *Јанка в темница* (свих тринаест наведених песама је на крају књиге дато у преводу на словачки језик). У богатом спектру словачких народних балада, ауторка је подробније разматрала следеће: *Ten turecký mútnik*, *Na Sabatke Turek býva*, *Rabovali Turci až po biele hory*, *Kdeže si bola*, *Anička moja*, *Ten prešporský mútný*, *Išli hudci horou*, *Ešte sa len zori*, *Hory, hory, čierne hory*, *Orava*, *Orava* и др. Већи број анализираних балада је из збирке Кирила Пенушлиског *Македонски народни балади* (Скопље 1983). Мартина Танески пише да је Пенушлиски приликом рада на збиркама македонског фолклора читао збирке словачких балада и других фолклорних творевина, те да је указао на то да међу словачким и македонским баладама постоје значајне сличности.

У првом поглављу књиге разматрају се словачко-македонске културне и књижевне везе и развојне паралеле (стр. 12–25). Компарација словачких и македонских народних балада може, према мишљењу ауторке, да помогне у откривању директних или индиректних културних контаката два народа у периоду деветнаестог и двадесетог века. Позивајући се на Зилинског, она указује на то да је балада „номадски“ и интеркултурни жанр, који има потенцијала да развије директне и индиректне везе и у случају просторно удаљених етничких заједница. Тематска сличност словачке и македонске народне баладе условљена је и историјским разлозима будући да је османска експанзија доприносила стварању релативно сличне друштвене климе у две географски удаљене области.

Друго поглавље је кључно у компаративној анализи народне баладе Словака и Македонаца (стр. 26–80); подељено је на три потпоглавља. У првом потпоглављу разматра се слика Тучина, као *другог* и фигура жене у контексту породичне трагедије у време османске власти. Ауторка се усредсређује на текстове са израженом антитуроском тематиком и указује на сличности македонске епске поезије и тзв. словачких разбојничких песама. Македонске и словачке народне баладе, осим очигледног антитуроског тона, приближава и слика личне и породичне трагедије до које долази у оквиру османске владавине (мотив девојке приморане да се уда за Турчина).

У баладама оба народа жена је приказана као хероина која радије бира смрт него невољну удају и живот у благостању, али у другој вери и култури, контрастрирајући при томе своје и туђе, сиромаштво и богатство (које им се нуди у новом дому), хришћанство и ислам, ропство и слободу. У оба случаја је слика Турчина крајње негативно обојена, он је представљен као *другост* у религијском и у ширем културолошком смислу. У македонским баладама је слика Турчина богатије и разрађеније атрибуирана, с обзиром на то да је контакт био дуготрајнији и интензивнији. Повлачећи паралелу између конкретних словачких и македонских балада, ауторка показује многобројне жанровске сличности (изражена употреба деминутива, синонима, трочланих градиција, дијалогске форме, присуство рефрена).

У другом потпоглављу је обрађена слика смрти, до које долази у контексту османске експанзије. Овде је подробно размотрена симболика боја. И у словачким и у македонским баладама бела боја је повезана с недужним ликовима који својим карактером представљају противтежу тамном турском свету или црној смрти (предсказање црне смрти је и само присуство лика Турчина). Контраст белог и црног у словачким и македонским баладама симболизује полове добра и зла, живота и смрти. Баладама и једних и других својствена је иста симболика боја и употреба истих уметничких изражајних средстава. Уочавају се и разлике – у македонским баладама је дат прецизнији опис османских реалија, а карактерише их и специфична анафорична ламентативност.

Треће потпоглавље у оквиру другог поглавља посвећено је слици природе у словачким и македонским народним баладама и оно се надовезује на претходно дату анализу симболике боја. Овде се разматрају песме чија се радња одиграва у блиском контакту с природом. Слика природе се у изабраним баладама често одликује богатом применом дијалогских компоненти у текстовима, где по правилу дијалог воде људски ликови с другим живим бићима (славујем, гавраном, срном) или деловима природе (планином, дрветом, водом). У овим баладама је заступљен шири дијапазон боја. И у македонским и у словачким баладама природа се појављује као синоним за живот и као противтежа смрти. Лик Турчина се среће, али не обавезно.

Треће закључно поглавље резимира и додатно појашњава резултате примењеног компаративног приступа (стр. 81–87). Ауторка Мартина Танески закључује да су словачка и македонска народна балада сличне по садржају, темама које обрађују, мотивима, али и стилски.

Књига младе ауторке Мартине Танески наводи читаоца на размишљање о транснационалним мотивима и универзалним поетским средствима, али и о перцепцији *другог* – припадника Османске

империје – у контексту разматраних балада. *Други* је негативно атрибуиран на подручју данашње Македоније, која је била средишња област Османског царства, али исто тако и на територији данашње Словачке, која се налазила на њеном ободу. Да бисмо разумели одређене друштвене феномене и дуготрајне историјске процесе потребан нам је шири контекст од оног на који се обично усредсређујемо – границе властите земље. Управо ова књига показује колико је важно и научно релевантно одређене појаве посматрати у ширим друштвеним и временским оквирима и њиховим пресецима.

др Сања Златановић, виши научни сарадник
Етнографски институт САНУ, Београд
Е-пошта: szlat@eunet.rs

Примљено: 2. 12. 2019.
Прихваћено: 15. 12. 2019.